

О.В. Корніяка

ПИТАННЯ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена визначенню ролі іноземних капіталів в процесі економічного розвитку на основі аналізу вітчизняної економічної літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: іноземні капітали, економічний розвиток, зовнішні запозичення, цінні папери, державні облігації, іпотечні облігації, муніципальні облігації.

Постановка проблеми. Падіння рівня нагромадження капітальних ресурсів всередині країни та, як наслідок, невідповідний сучасним запитам рівень інвестиційного забезпечення внутрішніми фінансовими ресурсами стають чинниками дестабілізації національного господарства. А в комплексі із зовнішньою військовою загрозою, суттєвими недоліками законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності, зростанням інфляції, присутністю корупційних схем на різних державних рівнях та криміногенністю бізнесу перетворюються на суттєві бар'єри економічної стабілізації та розвитку.

У такій ситуації актуалізується вивчення можливостей і перспектив залучення іноземних капіталів з урахуванням історичного досвіду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Саме в цей період суттєві зрушення в економіці стимулювали прилив іноземних капіталів, що знаходило відображення у економічній літературі вищезгаданого періоду. Вітчизняні науковці здійснювали дослідження різних аспектів даної проблематики, із зазначенням позитивних і негативних сторін практики іноземного інвестування, що може бути певним чином використано при прийнятті рішень щодо визначення пріоритетних напрямів та побудови алгоритмів співпраці із іноземними інвесторами в сучасних умовах.

Аналіз досліджень та публікацій. Різні аспекти проблематики присутності іноземних капіталів у господарстві України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знаходять висвітлення у працях сучасних істориків-економістів, зокрема: Н.Горіна, В.Гринчуцького, О.Кудласевич, В.Небрат, О.Сохацької, Н.Супрун, В.Фещенко, С.Фурман, С.Чистякової та ін. Але питання впливу іноземних капіталів на економічний розвиток не досліджується комплексно, а тому існує необхідність подальшої розробки даної тематики.

Постановка завдання. Отже, метою цієї статті є визначення ролі іноземних капіталів в процесі економічного розвитку на основі аналізу вітчизняної економічної літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній економічній літературі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. питанням ролі іноземних інвестицій у економічному розвитку країни відведено особливе місце. В досліджуваний період темпи економічного розвитку країни суттєво залежали від залучення інвестиційних ресурсів ззовні, тож іноземні капітали стали одним із основних джерел фінансування розвитку народного господарства.

Основною причиною активізації іноземного інвестування в досліджуваний період, та, як наслідок, експансії іноземними капіталами виробничої та фінансово-інвестиційної сфер народного господарства став низький рівень накопичення капітальних ресурсів всередині країни, що ставило під загрозу проведення соціальних та економічних реформ. Так, на думку С.Вітте, «якщо країна не багата власними капіталами, а в них має суттєву потребу і держава, і промисловість, то немає іншого виходу з такого положення, ніж залучення капіталів з-за кордону» [4]. Науковець також наголошував, що «за нашої бідності капіталами всередині країни, за необхідності витратити на державні потреби значну частину народних заощаджень, особливо на посилення бойової готовності та розвиток залізниць, необхідне зростання нашої вкрай відсталого промисловості може здійснюватися лише за безпосередньої участі іноземних капіталів» [4]. У той же час С.Вітте зосереджував увагу на позитивних тенденціях щодо залучення іноземних інвестицій до промисловості країни, зазначаючи, що

«якщо іноземні капітали будуть спрямовані на розширення вітчизняної промисловості, то остання виграє ще і від припливу більш досвідченої, вигадливої та сміливої іноземної підприємливості, і в її долі будуть зацікавлені іноземні капіталісти й у періоди політичних ускладнень» [4].

У своїх дослідженнях С.Вітте також намагався опротестувати розповсюджену думку про існуючі загрози у сфері залучення іноземних капіталів, зокрема щодо переростання іноземної економічної експансії у політичну та культурну. Науковець обґрунтовує свої твердження тим, що у досліджуваній період країна залучила вже таку велику кількість іноземних капіталів у вигляді «знань, знарядь праці, грошей, асимілювала стільки іноземців, що приїхали в якості майстрів, господарів підприємств, військових викладачів і т. ін., що дивно навіть говорити про загрозу народної самобутності від іноземців та іноземних капіталів, що шукають заробітку» [3, с. 141].

Різним аспектам питання ролі іноземних капіталів у розвитку народного господарства в своїх дослідженнях приділяв увагу В.Литвинов-Фалінський, який також наголошував на неможливості ефективного реформування економіки країни без залучення інвестицій ззовні. На думку науковця вітчизняне господарство «не маючи накопиченого багатства, не має і власних капіталів, що могли б надати народній праці широкого застосування, і для досягнення цієї цілі нам вкрай необхідно залучати іноземні капітали» [7, с. 115]. Причому переміщення капіталів із «багатих культурних країн» до «країн бідних капіталами» В.Литвинов-Фалінський визнавав «не тільки цілком природним, але і досить необхідним явищем» [7, с. 116]. Відповідаючи на закиди критиків іноземного інвестування науковець наголошував, що у розвитку промисловості наша країна йде тим же шляхом, «...яким йшли свого часу інші країни, що досягли тепер процвітаючого стану промисловості, причому участь іноземних капіталів у цій справі не призвела до економічного поневолення, а зовсім навпаки, привела ці країни до економічної незалежності та самостійності» [7, с. 123]. Причому, на думку науковця, саме іноземні капітали, завдяки «розширенню експлуатації природних багатств» зіграли ключову роль у розвитку промислового виробництва та піднятті добробуту країни в цілому. Як зазначав

дослідник, прилив іноземних капіталів активізував «підприємливість та ініціативу не тільки у прямому створенні промислової діяльності, але й у розповсюдженні її серед населення, бо завдяки суперництву зі сторони іноземних підприємців наші промисловці вимушені були прокинутися та вдатися до технічного удосконалення та знаходження нових прийомів промислового виробництва» [7, с. 123]. Таким чином, створюючи конкурентне середовище у промисловості, іноземне інвестування стимулювало не тільки кількісні, але і якісні зміни виробничої структури, в результаті чого матеріально-технічне оновлення провідних галузей народного господарства суттєво стимулювало економічний розвиток країни.

Питання впливу іноземних капіталів на економічний розвиток знаходило відображення і у дослідженнях М.Тугана-Барановського. Зокрема на думку науковця, основним завданням проведення грошової реформи С.Вітте, було саме створення умов для залучення інвестицій із-за кордону: «грошова реформа, що з успіхом була проведена Вітте, суттєво полегшила прилив іноземних капіталів до Росії, усунувши коливання російської валюти» [9, с. 266]. Необхідність створення сприятливих умов для іноземного інвестування в першу чергу диктувалася темпами розвитку промислового виробництва, що у період другої половини XIX – початку XX ст. досягли високого рівня інтенсивності. Як зазначав науковець, «приплив іноземних капіталів та іноземної підприємливості останнім часом став могутнім стимулом нашого промислового розвитку» [9, с. 284] і досить характерним є той факт, «що Південноросійські заводи засновані переважно за рахунок іноземних капіталів. З існуючих підприємств суто російськими можливо назвати тільки два – Сулінський завод Пастухова та Олександрівський Брянського товариства. Інші ж, чи належать цілком іноземцям, чи знаходяться у спільній власності з росіянами. Так завод Новоросійського товариства (Юза) належав англійцям, Гданцевий – французам, Дніпровський Південно-руського товариства – бельгійцям (головний акціонер Коккервіль), Дружковський Донецького товариства – французам, тощо» [9, с. 260–261].

Доказом суттєвого впливу іноземних капіталів на розвиток вітчизняної промисловості в досліджуваній період може

бути характеристика М.Тугана-Барановського особливостей фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку Південно-російського промислового регіону: «Без допомоги іноземного капіталу криворізьким рудам ще довго треба було б мирно спочивати під полями чорнозему Придніпровського краю. Так само і у металургійній справі Донецького басейну піонером був англієць Юз, що і нині керує залізничною промисловістю південного району» [9, с. 286]. Одним із чинників активізації іноземних капіталів щодо інвестування у вітчизняну промисловість науковець вважав і великі відсоткові ставки по дивідендам від функціонування підприємств, що суттєво стимулювало збільшення обсягів портфельних інвестицій. На думку науковця, «на іноземних ринках акції цих заводів, що приносять великі дивіденди, від яких давно відвикли іноземні капіталісти, коштували так високо, що достатньо було додати до назви фірми слово дніпровський чи донецький, щоб розраховувати на легкий продаж акцій за кордоном» [9, с. 261]. Поряд із цим суттєвим інституційним бар'єром розповсюдження практики іноземного інвестування та, як наслідок, і гальмом економічного розвитку країни, науковець вважав недостатній рівень законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності та наявність корупційних схем на місцевому рівні, коли «адміністративна регламентація та дрібні утиски на кожному кроці, визивали велике застереження, що суттєво гальмувало поступальний хід нашої промисловості» [9, с. 295].

Деякі аспекти питання інвестиційного забезпечення економічного розвитку за рахунок практики залучення іноземних капіталів у другій половині XIX – на початку XX ст. ставали об'єктом досліджень і Б.Брандта, на думку якого активізація іноземного інвестування вітчизняної промисловості була цілком природним явищем, коли «природні багатства, та відносна бідність власними капіталами, повинні були визвати прилив іноземних капіталів. Приплив капіталів став результатом природного прагнення капіталів туди, де вони можуть знайти найбільш вигідне для себе застосування» [1, с. 617]. Одним з основних чинників активізації іноземного інвестування у вітчизняну промисловість науковець визнавав державну митно-тарифну політику, направлену на захист інтересів внутрішнього виробника, коли іноземним підприємцям було вигідніше

створювати виробничі підприємства всередині країни, ніж завозити вже готові аналогічні товари з-за кордону. Саме в умовах активного сприяння іноземних капіталів і сформувалися потужна вугільна та металургійна галузі півдня країни. Прикладом цього, на думку Б.Брандта, було будівництво таких потужних підприємств, як: Катеринославський металургійний завод «Новоросійського товариства» Джона Юза (1871 р.), «Французьке товариство криворізьких руд» (1880 р.), Південно-Дніпровський завод «Південно-Дніпровського товариства» Бельгійської компанії Коккервіля та Варшавського металургійного заводу (1889 р.), «Донецьке товариство залізничного та сталеливарного виробництва» за участі французьких капіталів (1891 р.), «Російсько-Бельгійське металургійне товариство» (1895 р.), «Донецько-Юр'ївський завод», «Нікополь-Маріупільське товариство» засноване за рахунок американських капіталів, заводи «Ольховський» біля Луганська та «Провіданс» біля Маріуполя збудовані за рахунок бельгійських капіталів тощо. Загалом у своїх дослідженнях Б.Брандт цілком позитивно характеризував роль іноземних капіталів у розвитку народного господарства досліджуваного періоду, та зазначав, що: «іноземні капітали здійснили благодотворний вплив на промисловий розвиток країни шляхом розповсюдження технічних знань, розвитку підприємливості, створення нових промислових центрів та підвищення попиту на працю, результатом чого стало і підвищення її вартості» [1, с. 621]. На думку науковця разом із іноземними капіталами розпочався позитивний процес підвищення рівня соціальної захищеності робітників шляхом «покращення умов праці робітників, будівництвом гарного житла, шкіл, лікарень, робітничих кас і т. ін.» [1, с. 621].

Про позитивний вплив запровадження митних бар'єрів щодо стимулювання іноземного інвестування зазначав і І.Вавілін, наголошуючи на тому, що високий рівень митних платежів є суттєвим чинником притоку іноземних капіталів, коли останні «потрапляючи в країну з високими митними зборами та створюючи там великі промислові підприємства, самі з успіхом починають користуватися всіма вигодами високих зборів з товарів, що ввозяться з-за кордону, так як всередині країни не зустрічають сильної конкуренції та, виходячи з цьо-

го, можуть здійснювати продаж товарів за більш високими цінами» [2, с. 7]. Поряд із цим у своїх дослідженнях І.Вавілін відзначав цілу низку позитивних моментів щодо ролі іноземних капіталів у економічному розвитку країни, зокрема: посилюючи вже існуючі галузі виробництва та створюючи нові, іноземні капітали стимулювали розширення внутрішнього ринку, активізували розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі, забезпечували технічне та технологічне оновлення промисловості, тощо. Як зазначав науковець, іноземний капіталіст «проникаючи у відсталу країну будує свої підприємства згідно з рівнем техніки, що існує у більш розвинених країнах. Тим самим він надає приклад іншим підприємцям, які під натиском конкуренції також повинні покращувати технічне обладнання своїх підприємств» [2, с. 21].

Загалом у своїх дослідження І. Вавілін визначає іноземне інвестування одним з основних чинників економічного розвитку країни наголошуючи, що «бурне зростання промисловості, що відбувалося в кінці XIX – на початку XX ст., у значній мірі зобов'язане саме приливу капіталів з європейських країн» [2, с. 23]. На думку дослідника надходження іноземних капіталів до відсталої країни «подібне приливу крові у ослаблений організм, посилює її життєздатність, піднімає виробничі сили, укріплює народне господарство та підвищує рівень існування всього населення» [2, с. 23].

Про обсяги іноземних капіталів задіяних у вітчизняному народному господарстві у досліджуваний період можуть зокрема свідчити дані Е.Рудзького щодо кількості іноземних компаній на вітчизняному ринку. За даними науковця станом на 1 січня 1900 р. нараховувалося 269 іноземних акціонерних товариств, в тому числі 162 бельгійських, 54 французьких, 30 німецьких та 19 англійських товариств. В той же час галузевий розподіл іноземних підприємств виглядав наступним чином: бельгійські товариства в основному були представлені у гірничій та металургійній галузі (78 товариств), та у галузі обслуговування міського трамвайного транспорту (25 товариств); французькі товариства були зосереджені також в основному у гірничій та металургійній галузях; німецькі товариства охопили хімічну та електротехнічну галузі; англійські переважали у нафтовій галузі [8, с. 616].

В той же час за даними І.Глівіца станом на 1907 р. у Південному металургійному регіоні за рахунок вітчизняних капіталів працювало лише «Акціонерне товариство Сулінського заводу» з капіталом 7 млн руб., що складало 4,8% від загального обсягу вкладених у металургійні підприємства капіталів сумою 144 млн руб. [5, с. 109].

Поряд із позитивними характеристиками впливу іноземних капіталів на економічний розвиток країни, у економічній літературі другої половини XIX – початку XX ст. присутні також дослідження із досить стриманим відношенням щодо їхньої ролі. Зокрема А.Зак розмежовуючи за національними ознаками іноземні капітали вкладені у вітчизняну економіку надавав наступну характеристику принципам роботи на нашому ринку німецьких інвестиційних ресурсів: «на відміну, наприклад, від англійського капіталу, піонеру у наших не розвіданих районах по відкриттю нових природних багатств, що часто несе великі збитки при пошуках таких нових багатств, не зупиняючи при цьому подальшу роботу, німецький капітал йде шляхом фінансування підприємств із забезпеченою високою прибутковістю таких, як електротехнічна та машинобудівна промисловості» [6, с. 50–51]. Таким чином науковець зосереджує увагу на тому, що капітали не всіх країн відігравали однакову роль у стимулюванні розвитку вітчизняного народного господарства, бо у випадку із німецькими капіталами фінансування направлялося лише у галузі із високою дохідністю, мінімальним рівнем ризику та наявними урядовими гарантіями.

Висновки. Дослідження економічної літератури другої половини XIX – початку XX ст. та аналіз, на його основі, теоретичних поглядів вітчизняних вчених щодо ролі іноземних інвестицій у економічному розвитку країни дає можливість зробити наступні висновки:

– наявність ґрунтовних теоретичних розробок вітчизняних вчених щодо проблем інвестиційного забезпечення економічного розвитку іноземними капіталами свідчить про їхній значний вклад у створення теоретико-методологічного базису даного напрямку досліджень. Зокрема, на особливу увагу в даному випадку заслуговують дослідження Б.Брандта, С.Вітте, І.Вавіліна, І.Глівіца, А.Зака, Л.Литвинова-Фалінського,

Є.Рудзького, М.Тугана-Барановського щодо обґрунтування доцільності іноземного інвестування та визначення позитивних і негативних чинників його активного застосування у вітчизняній практиці;

– в досліджуваній період іноземні інвестиції відіграли ключову роль у процесі економічного розвитку країни, зокрема за рахунок прямих та портфельних іноземних інвестицій відбувалася широка модернізація промисловості країни, розбудова шляхів сполучення (залізничне будівництво) та розвиток фінансового сектору, що дає підстави характеризувати іноземне інвестування як один з основних чинників економічного розвитку;

– за рахунок сприяння створенню нових галузей виробництва, впровадженню у вітчизняну практику нових технологій і методів організації виробництва, що є основною складовою процесу економічного розвитку, іноземне інвестування можна вважати також чинником інноваційного розвитку вітчизняної економіки досліджуваного періоду.

1. Брандт Б. Иностранные капиталы / Б. Брандт // Россия в конце XIX века под ред. В.И. Ковалевского. – СПб. : Типогр. Акц. Общ. Брокгауз–Эфрон, 1900. – С. 617–621.
2. Вавилин И. Иностранные капиталы в России / И. Вавилин. – Ленинград : Прибой, 1925. – 126 с.
3. Витте С.Ю. Конспект лекций о Народном и Государственном хозяйстве, читанных Его Императорскому Высочеству Великому Князю Михаилу Александровичу в 1900–1902 гг. / С.Ю. Витте. – СПб. : Типограф. акционерного общества «Брокгауз–Эфрон», 1912. – XV, 558 с.
4. Витте С.Ю. О положении нашей промышленности (Докладная записка С.Ю. Витте Николаю II, февраль 1900 г.) [Elektronnij resurs] / С.Ю. Витте. – Режим доступа : <http://mx.prometeus.nsc.ru/biblio/vitte/v1900.ssi>.
5. Гливиц И. Железная промышленность России [экономическо-статистический очерк] / И. Гливиц. – СПб. : Тип. Т-ва п. ф. «Электро-Типография Н.Я. Стойковой», 1911. – 147, [101], [XI] с.
6. Зак А.Н. Немцы и немецкие капиталы в русской промышленности / А.Н. Зак. – СПб. : Тип. Л.Я. Ганзбурга, 1914. – 67 с.

7. Литвинов-Фалинский В.П. Наше экономическое положение и задачи будущего / В.П. Литвинов-Фалинский. – СПб. : Тип. В.О. Киршбаума, 1908. – X, 149 с.
8. Рудзкий Э. Акционерные предприятия / Э. Рудзкий // Россия в конце XIX века ; под ред. В.И. Ковалевского. – СПб. : Тип. Акц. Общ. Брокгауз–Эфрон, 1900. – С. 609–616.
9. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем / М.И. Туган-Барановский. – М. : Московский рабочий, 1922. – 428 с.

Транслітерований список джерел

1. Brandt B. Inostrannye kapitally / B. Brandt // Rossiya v konce XIX veka pod red. V.I. Kovalevskogo. – SPb. : Tipogr. Akc. Obshh. Brokgauz–Jefron, 1900. – S. 617–621. [in Russian]
2. Vavilin I. Inostrannye kapitally v Rossii / I. Vavilin. – Leningrad : Priboj, 1925. – 126 s. [in Russian]
3. Vitte S.Ju. Konspekt lekcij o Narodnom i Gosudarstvennom hozjajstve, chitannyh Ego Imperatorskomu Vysochestvu Velikomu Knjazju Mihailu Aleksandrovichu v 1900–1902 gg. / S.Ju. Vitte. – SPb. : Tipograf. akcionernogo obshhestva «Brokgauz–Jefron», 1912. – XV, 558 s. [in Russian]
4. Vitte S.Ju. O polozhenii nashej promyshlennosti (Dokladnaja zapiska S.Ju. Vitte Nikolaju II, fevral' 1900 g.) [Elektronnij resurs]/ S.Ju. Vitte. – Dostupnij z : <http://mx.prometeus.nsc.ru/biblio/vitte/v1900.ssi>. [in Russian]
5. Glivic I. Zheleznaia promyshlennost' Rossii [jekonomicheskostatisticheskij ocherk] / I. Glivic. – SPb. : Tip. T-va p. f. «Jelektro-Tipografija N.Ja. Stojkovoja», 1911. – 147, [101], [XI] s. [in Russian]
6. Zak A.N. Nemcy i nemeckie kapitally v russkoj promyshlennosti / A.N. Zak. – SPb. : Tipografija L.Ja. Ganzburga, 1914. – 67 s. [in Russian]
7. Litvinov-Falinskij V.P. Nashe jekonomicheskoe polozhenie i zadachi budushhogo / V.P. Litvinov-Falinskij. – SPb. : Tip. V.O. Kirshbauma, 1908. – X, 149 s. [in Russian]
8. Rudzkij Je. Akcionernye predprijatija / Je. Rudzkij // Rossiya v konce XIX veka ; pod red. V.I. Kovalevskogo. – SPb. : Tip. Akc. Obshh. Brokgauz–Jefron, 1900. – S. 609–616. [in Russian]
9. Tugan-Baranovskij M.I. Russkaja fabrika v proshlom i nastojashhem / M.I. Tugan-Baranovskij. – M. : Moskovskij rabochij, 1922. – 428 s. [in Russian]

Одержано 06.10.2014 р.